

UOT 821(091)

LALƏ ƏLƏKBƏROVA

HAŞİM BƏY SAQIB VƏ ƏLİAĞA VAHİD YARADICILIĞINDA FÜZULİ İRSİ

Haşım bəy Saqib XX əsrin 20-30-cu illərində şeirlər yazmışdır. Klassik poeziyanı çox sevən şairin yaradıcılığının əsasını qəzəllər təşkil edir. Lakin şairin yazdığı nəzirə və təxmislərdə dilin sadələşməsinə meyl görünür. O, şeirlərində Füzuli ənənələrini davam etdirmişdir. Şair nəzirə yazarkən Füzulinin bütün beytlərinə mənə və formaca uyğun misralar yazmışdır. Əlağa Vahidin də bütün şeirlərində klassik şairlərin təsiri geniş hiss olunur. Şair yaradıcılığında, əsasən Füzuli irsindən bəhrələnən Əliəğa Vahid Füzuli Füzuli ənənələrini davam etdirmiş və onun təsiri ilə çoxlu şeirlər yazmışdır. Məqalədə hər iki şairin yaradıcılığında klassik poetik ənənələr, xüsusilə isə, Füzuli ənənələri təhlil edilmiş və Füzuli qəzəllərinə yazılan nəzirə və təxmislər araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Nəzirə, təxmis, Füzuli, qəzəl, klassik ənənələr

Klassik poeziyanın gözəl bilicisi, Bakı şairlərinin “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin üzvü olmuş Haşım bəy Saqib (1870-1931) XX yüzilliyin 20-30-cu illərində fəal surətdə bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Klassik poeziyanın əksər janrlarında uğurla yazıb-yaradan şairin əsərləri içində qəzəllər sayca daha çoxdur. Onun Füzuli qəzəllərinə yazdığı nəzirələri və təxmisi dahi şairin poetik fikrinə qarşı həssaslığı ilə diqqəti cəlb edir. Füzulinin “Gah gözdə, gah könüldə xədəngin məkan tutar” misrasıyla başlanan 7 beytlik qəzəlinə Haşım bəy 9 və 8 beytdən ibarət iki nəzirə yazmışdır. Birinci nəzirədə Füzulinin 5 (məkan, nihan, aşıyan, qan, asiman), ikincidə 4 (məkan, aşıyan, ilan, nihan) qafiyə sözü təkrar edilmişdir. Qeyd edək ki, Füzuli divanının əlyazma nüsxələrində bu qəzəlin rədif sözü arxaik formada, “dutar” kimi getmiş, naşirlər onu müasirləşdirərək “tutar” kimi təqdim etmişlər. Haşım bəy Saqib isə həmin qəzələ nəzirə yazarkən, təbii ki, rədif sözün əski variantına üstünlük vermiş, onu divanını nəşrə hazırlayan Hacı Mustafa Mailoğlu da bu variantı təhrif etməmişdir.

Füzuli qəzəlinin ikinci beytində sevgilisinə deyir ki, ürəyim can və bədənimə sənə doğru aparır, çör-çöp həmişə quşların yuva qoyduqları yerdə yığılar:

Dil çəksə, nola, canü tənə xaki-kuyinə,
Xarü xəş iltər onda ki, quş aşıyan tutar (2, s.104).

Buradakı “iltər” sözünün məsdər forması “ilətmək”dir. XVI əsr Azərbaycan türkcəsində çatmaq, gedib çıxmaq mənalarını bildirir (3, s.114). Burada dahi şair aşıqın qəlbinin sevgilisinə meylini könül quşunun, ruhun bədəndən çıxıb əsl yuvasına- Tanrıya doğru can atması ilə müqayisə edir. Meydana təsəvvüfi, irfani motiv çıxır. H.Saqibin bu qəzələ yazdığı hər iki nəzirədə “aşıyan” qafiyə sözünə uyğun beytlərdə dünyəvi eşqdən söhbət gedir. Birinci nəzirədə oxuyuruq:

Səyyad gözlərin salub avarə könlümi,
Zülfün içində quş kimi xoş aşıyan dutar (4, s.57).

Gözəlin ovçu gözləri aşıqın könlünü ovlamışdır. Quş yuvasında rahat olduğu kimi, onun könlü də yalnız məşuqəsinin zülfünün içində rahatlıq tapır. Haşım bəy ikinci nəzirəsinin mətlə beytində bu beytdə dediklərini bir az fərqli şəkildə təkrar etmişdir. Yeganə fərq odur ki, burada qanadı sınımış quşdan söz gedir:

Zülfündə, məhvəşin, dəli könlüm məkan tutar,
Sınımış qanadı quş necə kim aşıyan dutar (4, s.57).

Füzuli qəzəlinin məqtə beytində sevgilisinin qapısında özünə yer tutmaq istədiyini deyir. Lakin o, busirrinə kimsəyə açma bilmir, hamıdan nihan, gizli saxlayır:

Tutmaq dilər qapında Füzuli məqam, leyk
Bu sirri kimsəyə aç bilməz, nihan tutar (2, s.104).

Saqibin bu qəzələ birinci nəzirəsində söhbət başqa nihanlıqdan gedir: Əgər Şərqdə gözəllik rəmzi olan Yusif onun məşuqəsinin hüsnünü, gözəlliyini görsə, xəcalətindən üzünü gizlədər, nihan tutar:

Bazari-hüsnə çıxsan əgər sən bu hüsn ilə,
Yusif olur xəcil, üzün eldən nihan tutar (4, s.56).

Buradakı “bazari-eşq” (“eşq bazarı”) ifadəsi qissələrdə, poemalarda haqqında danışılan Yusifin bazarda satılması əhvalatına təlmihtir, işarədir. Saqibin ikinci nəzirəsindəki məqtə beyti mənaca Füzulinin məqtə beytinə daha yaxındır. Şair deyir ki, ürək sirrini insanlara açmaq olmaz, ağıllı adam sirrini gizli saxlayar:

Razi-dərüni kəşf eləmə xəlqə, Saqiba
Aqil odur ki, sirri-dərüni nihan tutar (4, s.57).

Füzuli qəzəlinin üçüncü beytində gözəlin dodağını xəyalına gətirməsindən, ruhunun onun zülfünə-saçlarına yol tapa bilməsindən danışır. Şair bu dodaqların möcüzəsini əfsun oxuyub ilan tutanların işinə bənzədir:

Zikri-ləbinlə zülfünə can buldu dəstnəs,
Onun kimi ki, oxuyub əfsun ilan tutar (2, s.104).

Burada klassik poeziyada geniş yayılmış zülfün ilanla müqayisə edilməsini görürük. Haşım bəy yalnız ikinci nəzirəsində bu beytə cavab yazmışdır. Cavab beytinin birinci misrasında şair məşuqənin ağzının sehrinin onun zülfünü ram etməsindən danışır. İkinci misrada isə gözəlin dodaqlarını əfsunsuz da ilan tutmaq qabiliyyətinə malik olduğunu deyir.

Ağzun nə sehr qıldı çəkib kamə zülfüvi,
Əfsunsuz ol şəkər ləbün əf'i ilan tutar (4, s.57).

Elə bil ki, H.Saqib Füzuli qəzəlinə yazdığı birinci nəzirə ilə qane olmamış, buna görə də həmin şeirə ikinci cavab yazmışdır. Şair Füzulinin bir sıra başqa qəzəllərinə də (artar, var, etdigimdəndir, eyləmək olmaz rədifli və s.) bir neçə nəzirə yazmış, elə bil ki, bununla da dahi şairin şeirlərini istədiyi kimi, tam mənası ilə əhatə etməyə çalışmışdır.

Haşım bəy Saqibin Füzulinin “Olsaydı məndəki qəm Fərhadı-mübtələdə” misrasıyla başlanan 7 beytlik qəzəlinə yazdığı 7 bəndlik təxmisi bir sıra cəhətlərdən diqqəti cəlb edir. Müəllif dahi şairin bütün beytlərinə mənə və formaca üzvi surətdə uyğun gələn misralar əlavə edərək təxmisi bağlamışdır. Şeirinin başlığında gedən “Füzulidən təxmisi” sözləri də maraqlı doğurur. Müasir ədəbiyyatşünaslıqda “Füzuli şeirinə təxmisi yazmaq, təxmisi bağlamaq” ifadələri işlədilir. Əvvəlki dövrlərdə “Füzulidən təxmisi, Füzulini təxmisi” kimi ifadələr işlədilirdi. Qəzəlinin birinci beytində Füzuli dərindən, eşq əzablarının böyüklüyündən danışır. Əgər ondakı dərd biçərə Fərhadla olsaydı daha Bisütun dağına çarpmağa ehtiyac qalmazdı, o, bir ahı ilə min belə dağı yox edərdi. Haşım bəyin bu beytə əlavə etdiyi misralarda eşqində çəkdiyi əzablardan, bu xəyala düşdüyünə görə peşimançılıq çəkdiyindən, məşuqəsinin bir xalına görə dinini də, qəlbini də itirdiyindən danışır. Bu misralar Füzuli beytindəki Fərhadla müqayisəyə hazırlıq məqsədini daşıyır. Gözəlin xalının haramzadə adlandırılması yumor yaradır, vəziyyətin faciəviliyini azaldır ki, bu üsuldan Füzuli də istifadə etmişdir. Saqibin Füzuli qəzəllərinə yazdığı nəzirələrində və təxmisində onun böyük ustadın yaradıcılığından çox şeyləri əxz etdiyini görürük. Qəzəlinin ikinci beytində Füzuli özünü klassik Şərq poeziyasında vəfalı aşiq kimi məşhur olan başqa bir obrazla-Məcnunla müqayisə edir. Şair deyir ki, əgər mənim ahının sədası Məcnunda olsaydı məgər onun saçlarında quşlar özünə yuva sala bilərdilərmə? (Əfsanəyə görə eşqindən səhralara düşüb vəhşi heyvanlarla dostluq edən Məcnunun başındakı saçlarda quşlar özünə yuva qurmuşdu). Haşım bəyin bu beytə əlavə etdiyi misralar aşıqın düşdüyü bu faciəli

vəziyyəti izah edir. Vəziyyət elədir ki, bu məhəbbət xəstəliyində həkimin müdaxiləsi adam incitməkdən başqa bir şey deyil. Bu dərddə ancaq məşuqə əlac edə bilərdi, lakin o, vəfasız çıxaraq rəqibə uymuşdur:

Əl çək, təbib məndən, incitmə dil yarasın,
Mərhəm qəbul etməz, canan bilir dəvasın,
Canan uyub rəqibə, tərki eyləmiş vəfasın (4, s.395).

Qəzəlinin sonuncu beytində Füzuli özünə müraciət edərək deyir ki, əgər cəfa görmək istəmirsənsə bu bivəfa dünyada heç kimdə vəfa tələb etmə. Bu beytin birinci misrası Saqib təxmisində bir qədər fərqlənir. Füzuli əsərlərinin nəşrlərində “Gər görməmək dilərsən rəsmi-cəfa, Füzuli” kimi verildiyi halda Saqibin təxmisində “Gəl görmək istər isən rəsmi-vəfa, Füzuli” kimidir. Məntiqi cəhətdən hər iki misradakı fikir uyğun gəlir, cəfanı görməmək istəyi ilə, vəfa görmək istəyi haradasa eyni şeydir. Ola bilər ki, Haşım bəyin əlində olan Füzuli divanının əlyazmasında belə bir nüsxə fərqi olmuşdur. Bu beytə əlavə etdiyi misralarda Saqib Füzuliyə müraciət edir, onun adını hörmətlə çəkir, ona fəda, qurban olmaq istədiyini bildirir. Ən vacibi isə onun haqlı olduğunu təsdiq edir:

Yoxdur cəhanda hərgiz bir aşına, Füzuli,
Görsən də var onda yüz min riya, Füzuli,
Saqib deməz yalandur, ey mən fəda, Füzuli
“Gər görmək istər isən rəsmi-vəfa, Füzuli,
Olma vəfayə talib, dünyayı-bivəfadə (4, s.395).

Haşım bəy Saqibin Füzuli qəzəllərinə yazdığı nəzirlərində və təxmisində müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq şeirin dilinin sadələşdirilməsinə meylin güclü olduğunu görürük.

Yaradıcılığı boyu Füzuli irsindən bəhrələnən, özünü dahi şairin yadigarı və ardıcılı adlandırılan Əliağa Vahid (1895-1965) Füzulinin təsiri ilə çoxsaylı şeirlər yazmışdır. Tədqiqatçı Afaq Yusifli yazır: “Şairin qəzəllərindən Füzuli şeirinin ətri gəlir, bu şeirlərdən qulağımıza Füzuli şeirindəki harayın səsi eşidilir, bu qəzəllərdə Füzuli şeirində gördüyümüz rənglər, boyalar adamı çaşdırır. Oxucuya elə gəlir ki, bu qəzəllər də elə Füzulinindir” (5, s.124). Vahid həmçinin Füzuli qəzəllərinə iki təxmis yazmışdır. Onun Füzuli qəzəlləri ilə eyni rədifli (məsələn, “Hənuz”, “Çəkər”, “Var”, “Bax”, “İmiş”, “Eyləmişəm” və s.rədifli) qəzəllərini tam mənası ilə nəzirə adlandırmaq olmaz. Vəzn və qafiyə fərqləri vardır. Vahidin nəzərdən keçirdiyiniz şeirlər toplusunda “Gül üzündə, gözəl, zülf-pərişan görünür” misrasıyla başlanan qəzəlini rədif, vəzn və qafiyəsinə görə Füzulinin “Görünür” rədifli qəzəlinə nəzirə hesab etmək olar. Vahidin bir sıra digər şeirləri kimi bu qəzəl də ümumi ruhu etibarilə füzuliyandır. Şairin Füzulinin şeirlərində tez-tez işlətdiyi zülf-pərişan, mehri-dirəxşan, sərgəştəyi-dövrən və s. izafət birləşmələrini nəzirəsində işlətməklə dahi şairdən bəhrələndiyini bir daha diqqətə çatdırmışdır. Füzuli 7 beytlik qəzəlinin dördüncü beytində ona yarı görəndə ah etməməyi məsləhət görənlərə cavab olaraq deyir ki, bu cür təmkinlilik sizə asan görünsə də, mənimçün çox çətindir:

Ey dəyən səbr qıl, ah eyləmə yarı görəcək,
Mənə düşvardır ol, gər sənə asan görünür - (2, s.133).

Vahid 7 beytdən ibarət nəzirəsinin dördüncü beytində eyni heca sözünü işlədir. Burada o deyir ki, hicranın dərddə, qəminə dözmək mənə çox çətin gəlir. Lakin yarın biganə baxmağına görə demək olar ki, ona bu asan görünür:

Mənə çox müşkil olur dərdü qəmi-hicranın
Leyk biganə baxırsa, ona asan görünür (6, s.487).

Füzuli qəzəlinin məqtə beytində bir sənəmə gözələ könül verdiyinə görə halının pərişan olduğundan danışır:

Bir sənəm zülfünə, guya ki, veribdir könlün

Ki, Füzulinin ikən halı pərişan görünür (2, s.133).

Nəzirəsinin son beytində Vahid də bir Leyliyə bənzər sənəmin eşqindən Məcnun kimi başını itirdiyini deyir:

Leylivəş bir sənəmin eşqi ilə Vahidi-zar

Yenə Məcnun kimi sərgəşteyi-dövrən görünür (6, s.487).

Qeyd etdiyimiz kimi, Əliağa Vahid Füzulinin 2 qəzəlinə təxmisi bağlamışdır. Bunlardan birincisi dahi şairin “Degilsən çoxdan, ey gərdun, cahan seyrində yoldaşım” misrasıyla başlanan 5 beytlik qəzəlinə yazılmış 5 bənddən ibarət təxmisdır. Tədqiqatçı Nailə Mustafayeva haqlı olaraq qeyd edir ki, Füzulinin qəzəlinin cəmi bir beytində eşqdən danışıldığı halda Vahidin təxmisinin 5 bəndinin hamısında söhbət eşqdən gedir (1, s.404-405). Vahidin Füzuli qəzəlinə yazdığı ikinci təxmisi satirik mövzudadır, “Təxmisi-məzhəkə” adlanır. Ə.Vahidin hər iki təxmisinin Afaq Yusifli (5, s.104-107) və Nailə Mustafayevanın (1, s.404-405) tədqiqatlarında araşdırıldığını nəzərə alaraq bu əsərlərin üzərində ətraflı dayanmadıq.

Bu fikirdəyik ki, Füzuli ənənələri, Füzuli təsiri Vahid şeirinin ruhuna, canına hopmuşdur, bunu zahiri, formal oxşarlıqlarla, nəzirə və təxmislərlə məhdudlaşdırmaq olmaz. Tədqiqatçı Afaq Xəlilovanın bu barədə dediyi sözləri tamamilə haqlı sayırıq: “Ə.Vahid poeziyasının Füzuli ənənələri ilə əlaqəsi, bağlılığı daha aşkar, daha dərinidir. Füzuli ənənələri Ə.Vahid üçün təkcə örnək deyil, zəmindir. Onun şeirlərini məzmun və formaca qidalandıran, ətə, qana gətirən möhtəşəm, müqəddəs bir aləmdir. Ə.Vahid bu aləmin təqlidçisi, nəzirəçisi, təsiri dairəsindən çıxma bilməyən bir şeir oyunbazı və həvəskarı da deyildir” (5, s.100).

ƏDƏBİYYAT

1. Mustafayeva Nailə. Azərbaycan ədəbiyyatında müxəmməs janrı. Elmi redaktoru: Paşa Kərimov. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 516 s.
2. Füzuli Məhəmməd. Əsərləri Altı cildə. I cild. Tərtib edən: Həmid Araslı, redaktor Teynur Kərimli. Bakı: Şərq-Qərb, 400 s, 400 s.
3. Yeni tarama sözlüğü. Düzenleyen: Cem Dilçin. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983, 483 s.
4. Saqib Haşim bəy. Divan. Tərtib edib nəşrə hazırlayan: Hacı Mustafa Mailöglü. Redaktor: Məmməd Adilov. Bakı: Nurlan, 2009, 512 s.
5. Yusifli Afaq Xəlil qızı. Çağdaş poeziya və Füzuli irsi. Redaktor: Əlyar Səfərli. Bakı-Gəncə: Elm, 2008, 182s.
6. Vahid Əliağa. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. 2-ci cild. Tərtibçilər: Qulam Məmmədli, Rəşad Quliyev, Ataxan Paşayev. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1975, 512 s.

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat
İnstitutunun dissertantı
elekberova.lale@mail.ru*

Lala Alakbarova

FUZULI'S LEGACY IN THE CREATIVITY OF HASHIM BEY SAGIB AND ALIAGA VAHID

Hashim bey Sagib wrote poems in the 20-30s of the 20th century. Ghazals are the basis of the poet's work, who loves classical poetry. However, the imitative poems and takhmises writ-

ten by the poet tend to simplify the language. Hashim bey Sagib also continued Fuzuli's traditions in his poems. When writing imitative poetry, the poet wrote verses corresponding to the meaning and form of Fuzuli's couplets. Fuzuli's influence is widely felt in all poems written by Alaga Vahid. Vahid who mainly benefited from Fuzuli's legacy in his creativity, continued Fuzuli's traditions and wrote many poems under his influence. The article has analyzed classical poetic traditions, especially Fuzuli's traditions in the works of both poets and investigated imitative poems and takhmises which had been written for Fuzuli's ghazals.

Keywords: *Imitative poem, takhmis, Fuzuli, ghazal, classical traditions*

Лала Алекперова

НАСЛЕДИЕ ФИЗУЛИ В ТВОРЧЕСТВЕ ГАШИМ БЕКА САГИБА И АЛИАГИ ВАХИДА

Гашим бей Сагиб написал стихи в 20-30-х годах 20-го века. В основе творчества поэта, любящего классическую поэзию, лежит газель. Однако подражательные стихи и тахмисы, написанные поэтом, имеют тенденцию упрощать язык. Гашим бей Сагиб также продолжил традиции Физули в своих стихах. Поэт написал куплеты, которые по смыслу и форме соответствовали всем куплетам Физули, когда он писал назирь. Влияние Физули широко ощущается во всех стихах, написанных Алиагой Вахидом. Вахид, который в основном пользуется наследием Физули в своем творчестве, продолжил традиции Физули и написал много стихотворений под его влиянием. В статье анализируются классические поэтические традиции, особенно традиции Физули в творчестве обоих поэтов, и исследуются назирь и тахмисы, написанные газели Физули.

Ключевые слова: *Назира, тахмис, Физули, газель, классические традиции.*

(Akademik İsa Həbibbəyli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma: İlkin variant 20.09.2019

Son variant 22.11.2019